

دکتر محمود شفیعی

نظری باجمال از لحاظ سبک و دستور زبان

در دیوان استاد جمال‌الدین اصفهانی

نکته‌های دستوری ، برخی کلمه‌ها ، پاره‌ای از ترکیبها ، ترکیبات عربی و آیات قرآنی .

-۴-

جنات آقای وحیدزاده (نسیم)

مدیر دانشمند مجله گرامی ارمغان

راجع به نظر لطفی که مجدداً در مقدمه مقاله این بنده در شماره اخیر ابراز شده است ، وظیفه خود میدانم که از عنایت جناب عالی و دوستان فاضل بنوشته های ناچیزم سپاسگزاری کنم و مباهمی باشم .

امیدوارم ، چنان که خواسته اهل ادب است ، در ادامه تحقیقات توفیق یابم .

ارادتمند . م . شفیعی

دنباله گفتار

ب - برخی از کلمه‌ها :

۱۳ - شگرف و عظیم در حالت قیدی :

حلم تو (شگرف) دوزخ آشام ! خشم تو (عظیم) آسمان سوز !

۱۴ - سیلی مربوط به قفاست (برخلاف مصطلح امروز) و طپاچه
مربوط به صورت :

ابر اگر لافی زده است از جود پیش دست تو

رعدا را بین کش به (سیلی) چون همی درد قفا!

۱۵ - تیز ، تند و شدید ، گرم و با رونق :

نگه کردن نیارم (تیز) اندر روی آن دلبر

بر او از ناز کمی ترسم که از دیدن نشان خیزد!

آنکه تازه است از وجودش ، (تیز) بازار سخن

و آنکه شد زنده بجدش نینکامی سخا

جان ملک از تو همی نازد که در ایام توست

علم را بازار (تیز) و عدل را فرمان روا!

۱۶ - کمینه و کهبینه : صفت (کمترین و کهبترین) :

آسمانش (کمینه) حر گناه است آفتابش (کمینه) افسر باد!

(کمینه) شعله از رای تو جرم آفتاب آمد

فروتر بخشش از جود تو گنج شایگان خیزد

(کمینه) قطره ز جود تو آب در قلم

(کهبینه) شمه ز خاق تو مشک در تاناز

۱۷ - دوم و دومین (بی تشدید) (۱) :

ای عزم تو در نفاذ و سرعت گشته (دوم) قضای مبرم!

دل یکی شده فسارغ ز عشق آن (دومین)

از من لیس (مبلغه) چنان که شد دل آن خالی از منات و هیل (۲)

۱۸ - گشاد بمعنی گشادن یا گشاده شدن (اسم از فعل به معنی حاصل مصدر) :

نگار من ز بر من همی چنان بجهد که تیر وقت (گشاد) از بر کمان بجهد!
از چشم دشمنت بگه فرصت (گشاد) زان سوی سر کند بتراجع گذر، مژه!

۱۹ - بس (و پس) ، فقط ، قید:

بلبل از دل همه زبان شد و (بس) مدح گیل زان زبان گویند کرد

۲۰ - آنگاهی و آنکهی ، آنگاه (یاء زاید بنظر می رسد) و بمعنی پس از آن :

گل همی گوش گشت و (آنگاهی)

روی زی بلبل خوش آوا کسرد !

اندرا و (دنیا) بی تهمتی سبمرغ متواری شده

(و آنکهی) خیل کلنگان در قطار اندر قطار

روی دریا بین پر از آژنگ از بیس خار و خنکات فرنگی

(و آنکهی) جیب صدف بین درج در شاهوار!

نوتاز یانه کشی بر فرشته (و آنگاهی)

: بدود و خالک تن اندر دهی در این گلخن (۳)

۲۱ - سوزیان ، مخفف سود و زیان ، سرمایه :

واقف شده است فهم تو بر مشکلات شرع

(۵) آگه شده است طبع تو از (سوزیان) عقل !

خدایگانیا ، حال جهان بلطف ببین

که رفت بر سر جود تو (سوزیان) جهان

۲۲ - سر ، طرف :

روی خوبت باید و جان خوش و آنگه بهشت

کی مسلم باشدت در هر دو سر حور و قصور؟ (۴)

۲۳ - درباستن ، دربايست ، ضرورت :

دولت هست و خرد ، بیش چه در (می باید)

زین دو گر فرصت توفیق بود خیری ساز

۲۴ - ماندن ، گذاشتن ، رها کردن :

مرا بسوختی و پس (بماندیم) تنها

بدین صفت بگذارد بلی شبان ، آتش!

و آنگه ز چه بسی شوائب نهمت

(ماندیم) (ماندی مرا) در این مقام حیرانی؟

۲۵ - ماندن ، مانستن ، شبیه بودن :

بهبج خلق (نمانی) ، بخاق این ایام

رتال جانم بخشم نیز با بنای روزگار (ممان)

۲۶ - بشولیدن ، آشفته شدن ، درهم شدن :

دولت آن است که از دور زمان (نبشولد)

ورنه باشد همه کس را دوسه روزی اقبال

بی حضور و کاب اشرف تو بس (بشولیده) بود کارک من (۵)

۲۷ - این و آن (صفت اشاره) بر سراسم معرفه برای تاکید :

عاشق شده ای ، تن فرا بلا ده (کاین) عشق بتان بی بلا نباشد!

گر بود از روزگار مهلتم، آخر بعضی از (این) شکر نعمت تو گزارم!

۲۸ - دانستن در معنی توانستن :

عشقت آتش در آب (داند) زد نرگست راه خواب (داند) زد

دورگشت از من آنکه جانم بود زنده بی جان همی (ندانم) بود!

۲۹ - مگر، شاید :

گفتی از آه تو نشود آینه سیاه غره مشو چنین، تو چه دانی (مگر) شدی!

۳۰ - خواندن بمعنی شبیه یا برابر بودن :

در آینهٔ روی تو زلفت پیدا است ! و آن عکس دوزلف است و بخط می (خواند)!

۳۱ - تمییز، صورت اصلی کلمه بعربی :

افسوس که شد جوانی و چیز نماند و آن قوت رای و عقل و (تمییز) نماند!

۳۲ - جگر بمعنی غم و آزار (مناسبت حال و محل) :

دل میبری بجور و (جگر) مان نمی خوری طاعت فرنگی

در شرط نیست آنچه تو با ما همی کنی

گر بجان از تو یکی بوسه بخوام تنها

بدهی بی (جگری) یا ندهی، تا چه کنی ؟

۳۳ - رفتن در معنی شدن :

روز بدعت از تو تیره (می رود) چشم ملت از تو روشن می شود

۳۴ - گزیریدن، گزیر و چاره و احتیاج داشتن :

اسراف مکن بیذل مالت گرسیم وزرت نمی (گزیرد)

مرا از چون تو یاری (می گزیرد)؟ که خود در دمنت دامن نگیرد!

۲۵ - نشستن در معنی جای گزین بودن، یا بر ابر نشستن بمعنی بر آبری کردن:

که نیم ساعت دوری حضرت عسالت

مرا برابر ملک عراق (نشیند)

۳۶ - داشتن در معنی نگاهداری کردن، بر پای داشتن:

بس شرم و خجالت که تورا خواهد بودن!

گر آینه فعل تو در روی تو (دارند)

۳۷ - حیف بمعنی جور و ستم (اصل معنی کلمه):

این (حیف) بین که می رود اندر جهان عشق

جرم از دو دیده آمد و بیداد بر مژه!

۳۸ - هم بمعنی در این حال، معهدا:

ای تو محسود ملک (هم) آزر اگشتی امیر

ای تو مشجود ملک (هم) دیورا هستی شکار

۳۹ - ماننده، مانند (های وصفی برای تاکید):

بگو هر چه (ماننده) کردم تورا من

خرد گفتم: این نیست تشبیه در خورا!

۴۰ - پسند، بسند، کافی (گویی از فعل فراموش شده بسیدن است):

بهر کجا که دو صف روی سوی رزم آرند

(بسند) باشد شمشیر تو بعدل حکم

۴۱ - گذاشتن بمعنی گذاشتن (متعدی) : *بگذارم ، بگذار ، بگذارم* - ۷۲

خصم اربدی نماید و گوید ، ز روی حلم آن گفته در (گذارم) وزان کرده بگذارم
هر بیخردی کسه بینی از من امشب همه در (گذار) تا روز !

۴۲ - شکفیدن ، شکفتن :

جهان شده است چو روی گل و دل لاله
که (بشکفید) ز تو بوستان تیغ و قلم

۴۳ - زدن در معنی کردن :

تمام نیست مرا این هنر که بعد رکوع
بجز بخدمت خاص تو پشت خم (نزنم)

۴۴ - بام ، صبح ، باقدا : *بام ، صبح ، باقدا ، بام ، صبح ، باقدا*

بادا دل امید نکو خواه تو بی بیم
بادا شب ادبار بد اندیش تو بی (بام)

۴۵ - سونش از ساییدن یا سودن (اسم مصدر بمعنی مفعولی)

مانند روش از رفتن و برین از بریدن :

و گرنه سیمگری داند ابر ، از چه سبب ؟

همی فشاند نقره چه (سونش) سوهان

۴۶ - قلب حروف : تال = تار - گریغ = گریز :

گهی ز آهن پیراهنی کند چو زره که فرجه ها بود اندر میان پودش و (تال)

اختلاف اهل علم از روی دانش رحمت است

ز آنکه کفر از حجت ایشان شده است اندر (گریغ)

۴۷ - کشته ، عاشق (معنی مجازی) :

چون شحنة شهر (کشته) اوست ما را بکشد چه بیم دارد ؟

۴۸ - اند در معنی چند :

از نعمت توست هر شهانروزی در (اند) هزار خانه مهمانی

۴۹ - فربی ، صورتی از فربه :

ز آن رزق عدوی تو دهد ایزد تا وقت فدای تو بود (فربی) !

۵۰ - ۱۹ - باز ، با ، به :

احتراز از خدمتش زان است کو گردد ز دیافت

بایبرد دست او یا گوهرش (وا) جا دهد

آنکه از نکته اش بیابند روح (۶)

از خرافات ما چه (وا) گوید ؟ (۷)

(دنباله دارد)

۱ - این شیوه استعمال اصیل تر است . ۲ - حریم در گاه ممدوح و حریم کعبه

که اولی بعشق دومی از همه چیز فارغ است مانند کعبه از بتها . ۳ - یعنی تو

(انسان) که از جهت روحانی حاکم بر فرشته‌ای چرا از حیث جسمانی اسیر دنیای

مادی شده‌ای ؟ ۴ - یعنی اگر هم در این دنیا از لحاظ صورت زیبا دارای حور و

قصور هستی تا سیرت خوب نداشته باشی حور و قصور بهستی نخواهی یافت .

۵ - کاف تصغیر . ۶ - یعنی کسی که روح از نکته اش نکته یابد (حذف مفعول) .

۷ - برای توضیح بیشتر در این مباحث رجوع شود به کتاب « شاهنامه و دستور » .